

מח. ברכות התורה

בתחילת תפילת שחרית בכל יום, אנו מברכים את ברכות התורה. ברכות התורה מופיעות בסמוך לברכות השחר, והן חלק מסדר היום של כל יהודי שמתפלל. מדוע יש לברך על התורה בכל יום? מה המשמעות של ברכה זו?

חג שבועות הוא חג מתן תורה, ובעקבות כך עוסקים ביום זה במשמעות התורה וחשיבות לימודה. המנהג ללמוד תורה במשך כל הלילה מעורר שאלה הלכתית בנוגע לברכות התורה למי שנעור כל הלילה. שילוב המנהג עם העיסוק בלימוד תורה במהלך המועד מקשר בין שני הדיונים ורומז למשמעות ברכות אלו.

מקור הברכות

שתי סוגיות בגמרא במסכת ברכות עוסקות במקור ברכות התורה:

אמר רב יהודה: מנין לברכת המזון לאחריה מן התורה - שנאמר: "ואכלת ושבעת וברכת". מנין לברכת התורה לפנייה מן התורה - שנאמר: "כי שם ה' אקרא הבו גדל לא-להינו". אמר רבי יוחנן: למדנו ברכת התורה לאחריה מן ברכת המזון מקל וחומר, וברכת המזון לפנייה מן ברכת התורה מקל וחומר... (כא, א)

הגמרא מקשרת בין ברכת המזון ובין ברכות התורה. על התורה מברכים לפני הלימוד ועל המזון מברכים אחרי האכילה, כאשר לומדים מתחום אחד לשני. מדברי הגמרא נראה כי מקור הברכה הוא מהתורה בדומה לברכת המזון. סוגיה מוקדמת יותר במסכת ברכות מזכירה את פרטי הדיונים:

אמר רב יהודה אמר שמואל: השכים לשנות, עד שלא קרא קריאת שמע צריך לברך, משקרא קריאת שמע אינו צריך לברך, שכבר נפטר באהבה רבה. אמר רב הונא: למקרא - צריך לברך, ולמדרש - אינו צריך לברך; ורבי אלעזר אמר: למקרא ולמדרש - צריך לברך, למשנה - אינו צריך לברך; ורבי יוחנן אמר: אף למשנה נמי צריך לברך, אבל לתלמוד אינו צריך לברך. ורבא אמר: אף לתלמוד צריך לברך... מאי מברך? אמר רב יהודה אמר שמואל: אשר קדשנו במצותיו וצונו לעסוק בדברי תורה. ורבי יוחנן מסיים בה הכי: הערב נא ה' א-להינו את דברי תורתך בפינו ובפיפיות עמך בית ישראל ונהיה אנחנו וצאצאינו וצאצאי עמך בית ישראל כלנו יודעי שמך ועוסקי תורתך, ברוך אתה ה' המלמד תורה לעמו ישראל. ורב המנונא אמר: אשר בחר בנו מכל העמים ונתן לנו את תורתנו. ברוך אתה ה' נותן התורה. אמר רב המנונא: זו היא מעולה שבברכות. הלכך לימרינהו לכולהו. (יא, ב)

האמוראים נחלקו בשאלה על איזה סוג של לימוד מחויבים לברך, ומוזכר שאם כבר אמר את ברכות קריאת שמע אינו צריך לברך ברכות התורה. הגמרא מביאה מספר נוסחים לברכה ומסכמת שאומרים את שלושת הברכות. רש"י מסביר שאנו מברכים את שלושתם כי בברכת התורה יש 'בה הודאה למקום, וקילוס לתורה ולישראל' (ד"ה וזו היא).

הרמב"ם לא מנה את המצווה בספר המצוות, ודינים אלו מופיעים בפרק ז' מהלכות ברכות כחלק מסדר הברכות שבכל יום. הרמב"ן (השגות מצוות עשה טו) כותב שיש למנות את ברכות התורה כמצווה, ולגישתו הרמב"ם סבר שברכות התורה הם מדברי חכמים¹. ברם, ניתן להסביר כי הרמב"ם לא סבר שמדובר על מצווה העומדת בפני עצמה אלא היא חלק ממצוות תלמוד תורה ולכן אין למנותה כמצווה.

שבח או מצווה

בספרות ההלכתית אנו מוצאים שני סוגים עיקריים של ברכות: ברכות השבח וברכות המצוות. ברכות השבח הן הודיה לה' על אירוע משמעותי שאירע; ברכות השחר הן ברכות הנאמרות על הזכות להתעורר בבוקר כבני חורין בריאים, ועל ראיית ברק ושמיעת רעם אנו אומרים ברכות המשבחות את הקב"ה. ייתכן כי ברכות התורה הן ברכות הבאות לפאר את התורה ולשבח את הזכות שקיבלנו את התורה ומצוותיה. לחילופין, יש ברכות הנאמרות לפני קיום מצווה, כדוגמת ברכת שמיעת קול שופר או אכילת מצה. לפי כיוון זה ברכות התורה נאמרות לפני קיום מצוות לימוד תורה, והן חלק ממצווה זו.

האחרונים הסבירו דיונים רבים הנוגעים לפרטי הלכות ברכת התורה לאור שתי הבנות אלו. בשורות הבאות נסכם בקצרה דיונים אלו ונבחן כיצד המחלוקת ההלכתית יתכן וקשורה להבנת משמעות הברכות².

א. לימוד אחרי אמירת הברכה: בברכת המצוות יש להקפיד על אמירת הברכה עובר לעשייתן. אם ברכות התורה הן ברכת המצוות הרי שיש ללמוד תורה בסמוך לברכה. יתכן ובדרך זו יש להסביר את דברי הרמב"ם: "בכל יום חייב אדם לברך שלש ברכות אלו ואחר כך קורא מעט מדברי תורה" (הלכות תפילה ז, יא).

ב. האם יש מושג של הפסק לגבי ברכות התורה: האם יש מצבים שבהם נדרש לברך שוב במהלך היום את הברכות? מה דינו של אדם שישן שנת צהריים - האם צריך לברך שוב את ברכות התורה? שיטת ר"י (מבעלי התוספות, ברכות יא, ב ד"ה שכבר) שאין צורך לברך פעם נוספת במהלך היום את הברכה. נראה שלשיטתו אין מושג של 'הפסק', הואיל ומדובר בברכת השבח (כפי שהוא גם כותב שאין חובה ללמוד לאחר הברכה). לעומתו, הרא"ש כתב

1. וראו בדברי השאגת אריה בסימן כד שדן בדברי הרמב"ן והוכיח כשיטתו לאור סוגיית הגמרא בנדרים בדף כא, א.

2. יתכן וניתן להסביר את מחלוקת הרמב"ם והרמב"ן במניית המצוות לאור הבחנה זו: האם הברכות הן חלק ממצוות תלמוד תורה, או שמא הן עומדות כמצווה בפני עצמן.

שמי שישן שנת צהריים משמעותית 'הוי הפסק וצריך לחזור ולברך' (ברכות א, יג). הרא"ש מדמה זאת לברכת לישב בסוכה - ברכת המצוות. ומה דינו של מי שלא ישן בלילה? מקובל להלכה כדברי המגן אברהם (תצד, ז) שגם אם האדם לא ישן בלילה, בבוקר יחזור ויברך את ברכות התורה, והרוצה לצאת ידי ספק - ישמע מאחר שישן קצת במהלך הלילה.

ג. האם ניתן לומר פסוקים בדרך תחנונים לפני שברך את ברכות התורה? במידה ומדובר על ברכת המצוות יתכן והחובה היא רק כאשר לומד תורה. השולחן ערוך מתלבט בהלכה זו והרמ"א הכריע להקל כמנהג העולם:

לא יקרא פסוקים קודם ברכת התורה, אעפ"י שהוא אומרם דרך תחנונים. ויש אומרים שאין לחוש, כיון שאינו אומרם אלא דרך תחנונים, ונכון לחוש לסברא ראשונה.

הגה: אבל המנהג כסברה אחרונה, שהרי בימי הסליחות מתפללים הסליחות ואח"כ מברכין על התורה עם סדר שאר הברכות, וכן בכל יום כשנכנסין לבית הכנסת אומרים כמה פסוקים ותחנונים ואחר כך מברכין על התורה...

ד. מקובל שגם נשים מברכות את ברכות התורה (שו"ע מו, יד), למרות שנשים לא חייבות במצוות תלמוד תורה. בטעם הדבר מצאנו מספר גישות: הבית יוסף מסביר שיש הלכות השייכות גם לנשים ולכן הן מצוות ללמוד אותן. הגר"א הסביר לאור שיטת חכמי אשכנז שנשים מברכות גם על מצוות שהן פטורות מהן. לשיטת הגר"א מדובר על ברכת המצוות, ולפי הבית יוסף ייתכן ומדובר על ברכת השבח³. הגר"ז בהלכות ברכות כותב (בשם הרב חיים מבריסק) שנשים מברכות למרות שאינן חייבות בתלמוד תורה כי הברכה היא לא על קיום המצווה אלא דין בפני עצמו של לימוד תורה. לפי הגר"ז לא מדובר על ברכת המצוות, ובפסקה הבאה נעסוק בכוונת הגר"ז⁴.

שבח ומצווה

אפשרות נוספת סוברת שלא מדובר על שאלה האם מדובר על ברכת שבח או ברכת מצוות, אלא מדובר גם על ברכת שבח וגם על ברכת המצוות. כפי שראינו בגמרא, ברכות התורה מורכבות משלוש ברכות:

1. אֲשֶׁר קִדְּשָׁנוּ בְּמִצְוֹתָיו וְצִוְּנוּנוּ לַעֲסוֹק בְּדַבְרֵי תוֹרָה.

3. וראו באריכות בדברי הרב אשר וייס במנחת אשר, דברים, סימן סב.

4. יתכן וניתן להסביר גם את המחלוקת האם יש לברך ברכות התורה לפני הרהור בדברי תורה לאור חלוקה זו: דעת השולחן ערוך שאינו מחויב לברך (מו, ב), ולדעת הגר"א חייב לברך (משנה ברורה ס"ק ז). לדעת השולחן ערוך יתכן ומדובר על ברכות השבח ולכן פטור, ולדעת הגר"א חייב כי מקיים מצוות תלמוד תורה גם בהרהור. בנוסף, ניתן לקשר שאלה זו לדברי הגמרא בנוגע לברכת אהבת עולם, המהווה תחליף לברכות התורה. בנושא זה יש דיון נרחב בבית יוסף ובערוך השולחן על סימן מז, ע"ש.

2. וְהָעֶרֶב נָא ה' אֱלֹהֵינוּ אֶת דְּבָרֵי תוֹרָתְךָ בְּפִינוּ וּבְפִיּוֹת עַמְּךָ בֵּית יִשְׂרָאֵל. וְנִהְיֶה אֲנַחְנוּ וְצִאֲצָאֵינוּ. וְצִאֲצָאֵי צִאֲצָאֵינוּ וְצִאֲצָאֵי עַמְּךָ בֵּית יִשְׂרָאֵל. כִּלְנֹנוּ יוֹדְעֵי שְׁמֶךָ וְלוֹמְדֵי תוֹרָתְךָ לְשִׁמְךָ. בְּרוּךְ אַתָּה ה' הַמְלַמֵּד תּוֹרָה לְעַמּוֹ יִשְׂרָאֵל.

3. אֲשֶׁר בָּחַר בָּנוּ מִכָּל הָעַמִּים וְנָתַן לָנוּ אֶת תּוֹרָתוֹ: בְּרוּךְ אַתָּה ה'. נוֹתֵן הַתּוֹרָה.

נוסח הברכה הראשונה הוא 'וציונו' - ברכה על המצווה. ברכה שלישית היא ברכה כללית על בחירת עם ישראל והזכות שניתנה לנו התורה - ברכת שבת. לגבי הברכה השניה יש מחלוקת האם היא עומדת בפני עצמה או מתחילה ב-'ו' החיבור וקשורה לברכה הראשונה. נוסח ברכה זו נראה כעין ברכת הנהנין על לימוד התורה.

הרב סולובייצ'יק פיתח את הדברים שהזכרנו בסיום הפסקה הקודמת בשם ר' חיים מבריסק⁵. לשיטתו הברכות אינן מדין ברכת המצוות עובר לעשייתן, אלא הלכה שהלימוד יהיה מלווה בברכה. הרב סולובייצ'יק מבדיל בין שתי הסוגיות במסכת ברכות, אחת העוסקת במי שמשכים ללמוד (דף יא) והשניה הדנה בלימוד המלווה בברכה (דף כא). יש עקרון שמצאנו אותו גם בברכות קריאת התורה הנוגע ללימוד תורה המשולב יחד עם הבעת שבת. לימוד תורה הוא עבודת ה' שבלב ויש בכך אמירת שבח לפני ה'. יש חיוב על עבודה שבלב של תפילה ולימוד, כך שהתפילה מתמזגת עם הלימוד לא מדין מצוות תלמוד תורה אלא ככרכת שבח ושיח עם הקב"ה. גישה זו רואה קשר מהותי בין התפילה ובין ברכות התורה, ומבינה שלא מדובר על ברכת המצוות רגילה אלא על קיום של לימוד תורה כעבודת ה' ועמידה לפניו.

שלא ברכו בתורה תחילה

דברי הרב סולובייצ'יק, שברכות התורה הן לא ברכת המצוות אלא בעלות משמעות ייחודית, עולים בדברי הגמרא במסכת נדרים:

רבינא אומר: שאין מברכין בתורה תחלה, דאמר רב יהודה אמר רב, מאי דכתיב: מי האיש החכם ויבן את זאת? דבר זה נשאל לחכמים ולנביאים ולא פירושו, עד שפירשו הקדוש ברוך הוא בעצמו, דכתיב: ויאמר על עזבם את תורת וגו', היינו לא שמעו בקולי היינו לא הלכו בה! אמר רב יהודה אמר רב: שאין מברכין בתורה תחלה. (פא, א)

מדוע האמוראים הפליגו בחשיבות ברכת התורה? לכאורה, החשיבות היא בלימוד התורה וקיומה, אך בדבריהם אנו מוצאים חשיבות מיוחדת דווקא בברכה הנאמרת לפני הלימוד. פרשני הגמרא עסקו בשאלה זו, כפי שכותב הר"ן בפירושו:

ומצאתי במגילת סתרים של ה"ר יונה ז"ל דקרא הכי דייק... אלא ודאי עוסקין היו בתורה תמיד, ולפיכך היו חכמים ונביאים תמהים על מה אבדה הארץ? עד שפרשו הקדוש ברוך הוא בעצמו, שהוא יודע מעמקי הלב שלא היו מברכין בתורה תחלה.

5. שיעורים לזכר אבא מרי חלק ב', מעמוד ז.

כלומר שלא היתה התורה חשובה בעיניהם כל כך שיהא ראוי לברך עליה, שלא היו עוסקים בה לשמה. ומתוך כך היו מזלזלין בברכתה. והיינו לא הלכו בה, כלומר בכונתה ולשמה. אלו דברי הרב החסיד ז"ל והם נאים ראויין למי שאמרם.

רבינו יונה הסביר שאי אמירת הברכה מבטא חוסר בהבנת משמעות התורה ולימודה. תחילת אובדן הארץ אינו קשור לאי קיום המצוות, אלא לשלב מוקדם יותר של עיסוק שלא לשמה בתורה. דבר זה הינו שלב ראשון של הידרדרות המבטאת שהתורה לא הייתה חשובה להם ברמה מספיקה.

פירוש בן יהוידע מסביר שהציבור ראה את יופיה של התורה אך לא את המקור האלוקי. העובדה שלא בירכו בתורה מראה חיסרון הנוגע לקשר של התורה אל נותנה.

הרמב"ם מקשר דברים אלו עם הברכות הנאמרות לפני קריאת התורה:

התשובה מה שפירשו לנו בזה הוא, שאסור להתגדל ולהמנע מלעלות לספר התורה, כמו שכבר נתבאר. והיתה על רוב תלמידי החכמים קשה התנועה לעלות לספר התורה ונמנעו מלעלות לספר התורה. והנראה לנו בבאור זה המאמר הוא ההפך מזה, והוא שהדבר שהתנגדו לו, שיהיה איש תלמיד חכמים נמצא ושיעלה במעמדו כהן עם הארץ או מי שפחות ממנו בחכמה ויקרא תחילה. ומפני שמיעטו בכבוד התורה ולא היו קוראין תחלה בתורה, אלא קוראין אחר פחות מהם, נעשו רובם, שאין תורה יוצאת מבניהם, לפי שמה שאמרנו כהן קורא ראשון וכו' כל זה אינו אלא בשוין ויש חזק לזה הענין, אשר פרשנו, מזה, שבעל זה המאמר הוא רב ובפירוש אמרו, שרב קרא בכהני במעמד שמואל.

לפי הסברו של הרמב"ם הבעיה נובעת מכך שאנשים הכניסו שיקולי כבוד ונמנעו מלעלות לתורה.

נראה כי ניתן להוסיף על הסברים אלו לאור דברי הרב סלובייצ'יק שהזכרנו בפסקה הקודמת. ברכות התורה מהוות עבודה שבלב בעזרת לימוד תורה, ומשתלבת יחד עם התפילה. בכתביו השונים מסביר הרב סלובייצ'יק כי לימוד תורה משפיע על נפשו של האדם, ויש בכך "סידור פגישה עם האלוהים" ('ובקשתם משם' עמוד 227). יש צורך שהתורה תתמזג באישיותו ותהפוך להיות חלק מהאדם עצמו ממש. בסיום מאמרו 'ובקשתם משם' הרב סלובייצ'יק מדגים זאת לאור חווית ילדות שלו כאשר הקשיב לשיעוריו של אביו. בחווייתו הוא נמצא בתוך בית המדרש וכל אישיותו ונפשו נתונות לפולמוס ולהבנת השיטות השונות. לימוד תורה הוא חלק מעבודת ה' ולכן גם הברכה תופסת בו מקום מרכזי. לא מדובר רק על לימוד אינטלקטואלי אלא על מפגש חי עם הקב"ה, וכאשר לא מברכים בתורה תחילה, ממד זה מתפספס.

עקרון זה מופיע בדרשה נוספת - 'על אהבת תורה וגאולת נפש הדור'. במאמר זה

הרב סולובייצ'יק מבחין בין לימוד תורה שכלי, ובין החוויה הנוספת שצריכה להתלוות לתהליך:

הגדלות השכלית שהגיעה לשיאה, חוזרת לשרשה, לקטנות המוחין, לקטנות ילדותית, שטל שחרית וטהרת התמימות לא נמחו ממנה... הוא חי את חייו עם האלקים ומתייחד עמו - לא דרך אידיאות, כי אם מתוך התלהבות ילדותית-ספונטנית. אמונתו פשוטה ותמימה, טהורה כמי המעין הצחים השוקקים ממקור סתרים. גישתו ישירה ללא התעלות שכלית, ללא "גדלות המוחין". הוא מרגיש בנוכחות אלקים בכל חושיו, והרגשה זו משכרת את נפשו הערנית עד כדי דרגת שגיון - שגעון. כתינוק בוכה הרץ לתוך זרועותיה של אם אוהבת, כן נתפס איש - ילד התורה, אל אלקיו. והאל-ל מקבל את הילד באהבה וברצון ... מבשרי, אמרתי, אחזה את זה. הרבה, למשל, למדתי ולימדתי על דבר ימי הדין והרחמים, ראש-השנה ויום-הכיפורים. דנתי לפני אבא מרי ז"ל בעניינים אלה וגם דרשתי עליהם לפני קהילתי ולפני תלמידי וחברי מכל הבחינות - מצד ההלכה, האגדה והמחשבה הדתית. גם יש לי בכתובים מאמרים רבים הדנים בנושא זה. ובכל זאת עיני נשואות בימים אלה לחיותי הילדותיות הנחשפות מתוך הערפל בגבורת איתנים. רק הן, כשהן חוזרות וניעורות בזכרוני, משיבות לי את ששון רוחי וכנותי. רק אז אני שופך את נפשי הדוויה לפני א-ל עליון. ונדמה לי כאילו השכינה מתרפקת עלי בבת צחוק של אם יקרה. כשאני רואה את אבא מרי ז"ל, יושב ולומד בלילי יום הכיפורים, בצניעות אינטימית, מתוך עצבות וגם חגיגות... וצלילי הניגון, שתקוה וגם יגון לו, בוקעים ועולים מן האתמול הרחוק, הנני נמשך בחבלי כיסופים עזים אל עולם אחר, הרחק מעולמי המזוהם, האהבה מתעוררת בי, והאש ניצתת בקרבי...

תלמוד תורה הוא גם לימוד שכלי, אך גם רגשי. כאשר אדם מברך על לימודו ומשלב אותו יחד עם תפילתו ועמידתו לפני ה', נוצר קשר עמוק וייחודי בין האדם וריבונו של עולם. כאשר בני ישראל לא בירכו בתורה נוצר קשר חד ממדי של עיון שכלי שחסר את 'קטנות המוחין', דבר שהוביל ברבות השנים לגלות. והרב סולובייצ'יק ממשיך וכותב:

... כי הזיקה לאלקים צריכה להתקיים בטעם ובראייה, חשובה לנו מאד. ההלכה עצמה, שתחילתה התאמצות שכלית טהורה של גדול הדעת, סופה טעם וראיה, מראות אלקים, יש בתווייה זו משום נובלות רוח הקודש. הכתוב עומד ומצווה: "טעמו וראו כי טוב ה'". התכלית העליונה היא הרגשת ה' ה"מוחשית".

אחרית דבר

הקשר בין כל יהודי לבין התורה הוא גם בעיון שכלי וגם בטעם ובחוויה. בחג שבועות אנו מציינים את קבלת התורה ונהוג בקהילות ישראל ללמוד תורה כל הלילה, בשיעורים

ובחברותות, עד תפילת שחרית. במנהג זה יש תיקון למעשה אבותינו ושחזור של חויית מתן התורה.⁷

ברכות התורה הנאמרות בכל יום מבטאות את היחס המיוחד שלנו ללימוד התורה. הברכות הן גם שבח על קבלת התורה, וגם ברכת המצוות לפני לימוד התורה במהלך היום. ראינו במהלך הפרק הסבר שלישי שקושר את הברכה ולימוד התורה לעבודת ה' יחד עם התפילה. ברכות התורה מבטאות את היחס המיוחד של עם ישראל לתורה, וכאשר עם ישראל מאבד משמעות זו הדבר יכול להוביל ח"ו עד לחורבן. חידוש חויית קבלת התורה בכל שנה מדגיש את משמעות לימוד התורה, מקורה האלוקי והקשר שבין הלומד וריבונו של עולם.⁸

-
7. בפרק יח עסקנו ביחס שבין שמחת תורה ושבועות, והצענו כי בשמחת תורה אנו מציינים את סיום לימוד התורה הציבורי ובשבועות אנו מחדשים את חויית קבלת התורה, ע"ש.
8. נעיר כי נוסח הברכה מדגיש את לימוד האקטיבי של עם ישראל, בניגוד לגישה פסיבית המחכה שמקור חיצוני ילמד את התורה. בדרך זו כותב הרמב"ם בתשובה: "ושתהיה החתימה נותן התורה היא כוונת הברכה, לפי שענינה של נתינתה הוא אשר מחייב אותנו ללומדה, זה ענין נתינתה והוא כוונת הברכה, רצונו לומר לבקש העזרה כדי ללומדה. אבל מי שחותם בהלמד תורה, הוא טועה, לפי שהאלוהים אינו מלמדנו אותה, אלא צונו ללומדה וללמדה, וזה בני על עיקר דתנו, והוא שעשיית המצוות היא בידינו, לא בהכרח מן האלהים לעשותן או להניחן... וכתב משה" (סימן קפב).

צומות ותעניות
